

Det historiske Hægebostad

Vandring langs Lygna på historiske stier

Forord

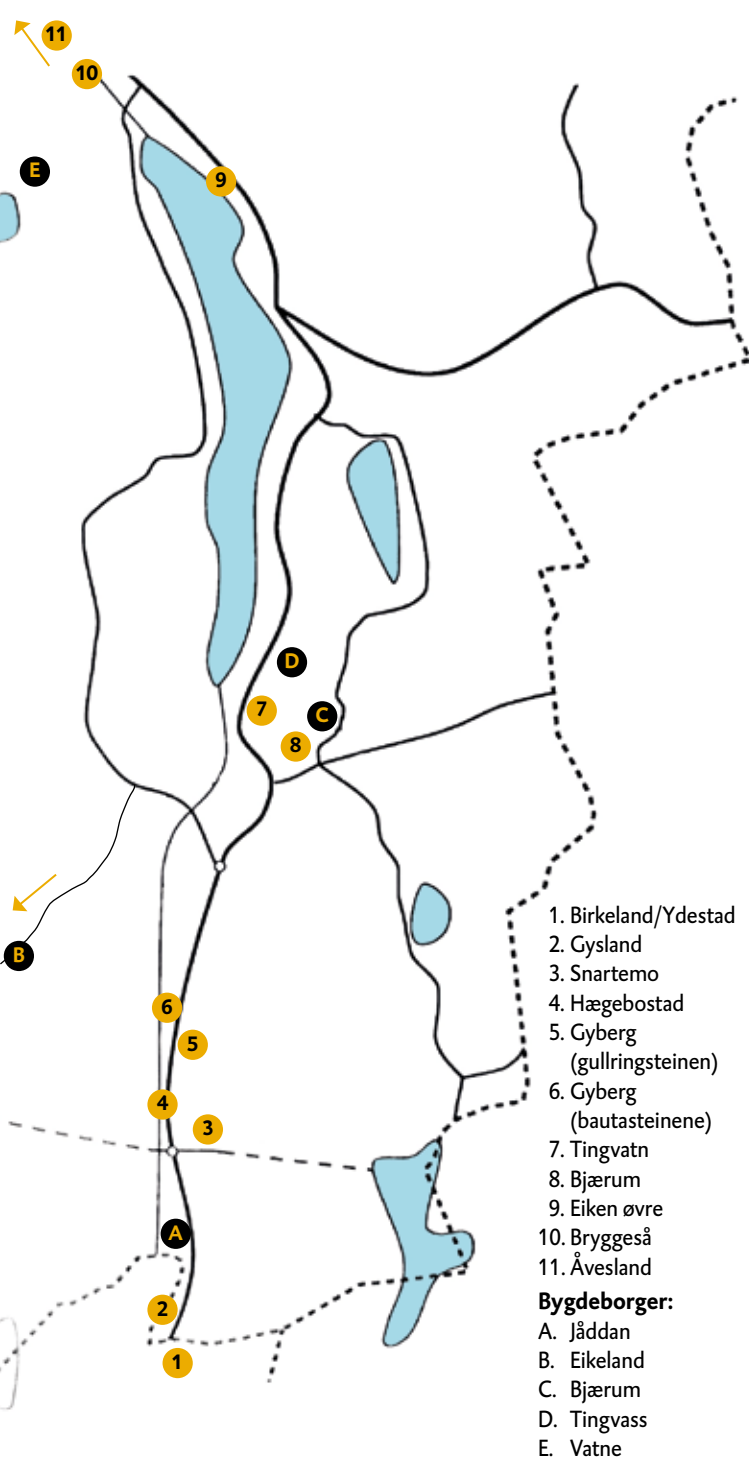
Førsteutgaven av heftet ble laget av Erling Stokkeland i 2008 og vi lar idéskaperens stemme høres gjennom det opprinnelige forordet:

Hægebostad kommune har - med funnet av Snartemosverdet på Snartemo og steinsettingene på Tingvatn – en sentral plass i vår tidlige kulturhistorie fra folkevandrings- til vikingtid. Samtidig er regionen rik på mange andre spennende og interessante fornminner. Elva Lygna med sine sidevassdrag har preget utviklinga og kulturen i området med fiske, kommunikasjon og tømmerfløting. Navnet Lygna stammer fra det norrøne «logn» som betyr stille, rolig. Elva har sitt utspring ved Øyvatn i gamle Fjotland kommune, renner gjennom Eiken via innsjøen Lygne, gjennom Hægebostad sokn og ut i Lyngdalsfjorden mellom Årnes og Kvikvik. En vandring langs vassdraget gir en rik historisk opplevelse, med boplasser, gravplasser og ritualplasser fra alle tider lett tilgjengelig. Med litt historie i bakgrunnen kan man sette seg 1500 år tilbake i tid, og med frodig fantasi i forgrunnen er det få begrensinger på spennende opplevelser.

Turen gjennom Hægebostad kommune fra nord til sør tar om lag 25 minutter med bil, et stopp tar kanskje 10 minutter, eller en time, en dag eller en hel sommer . . .

Ha en god og historisk tur!

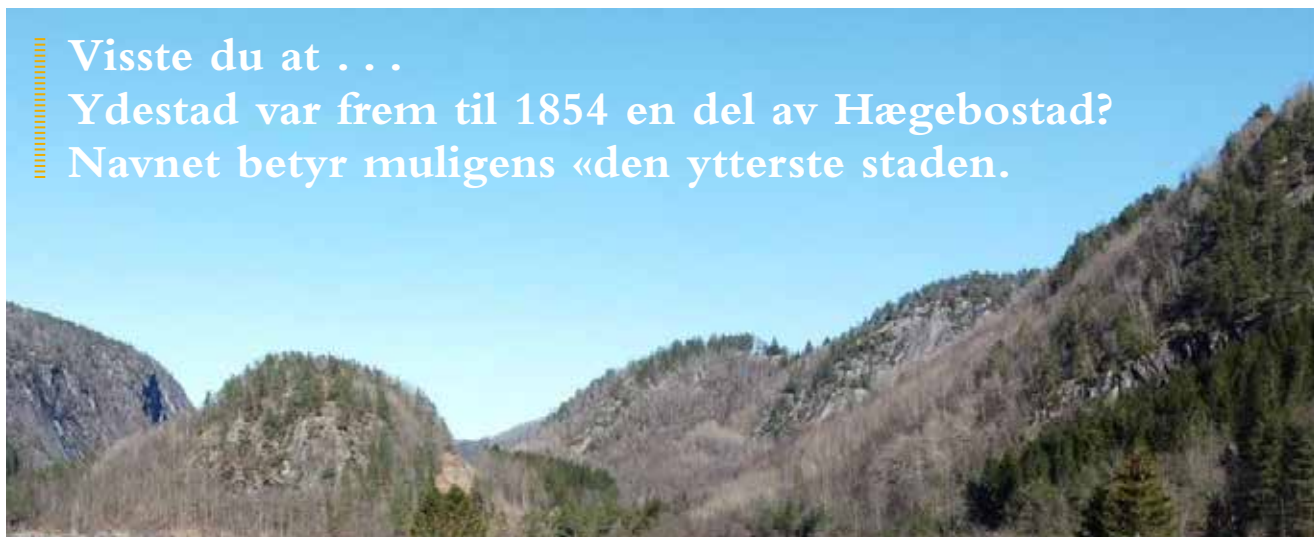
Andre utgave av heftet er utarbeidet av Samuel Høiland, Audhild Kvåle og Katja Regevik (Vest-Agder-museet 2022).
Foto: Lasse Norlemann Mathiesen, Katja Regevik, Elin Jerdal og Jan Søren Øydna.

Innhold

Forord	2
Innhold	3
Danefallet – Birkeland og Ydestad	4
Ærneset – Gysland	5
Gravhauger og Snartemofunnene – Snartemo	6
Hægebostad kirke med gravhauger – Hægebostad	10
Gullringsteinen og annet gull – Gyberg	12
Bautasteinene – Gyberg	14
Tinget – Tingvatn	16
Kongshaugen – Bjærum	18
Steinkorsene ved Eiken kirke – Eiken Øvre	20
Boningshaugen – Bryggeså	22
Kirkemurer og branngraver – Åvesland	24
Bygdeborger i Hægebostad	26
Litteraturliste	27

Husk å vise hensyn når du besøker steder med kulturminner: Gå ikke i private tun, ta hensyn til beitedyr og dyrket jord. Takk! I dette utvalget av fornminner har vi valgt moderne skrivemåte ikke lokale variasjoner.

Visste du at . . .
Ydestad var frem til 1854 en del av Hægebostad?
Navnet betyr muligens «den ytterste staden».

Danefallet ligger øverst i det smale dalføret, mellom Skoptåsen og Austheia.

Danefallet

– Birkeland og Ydestad

Ved inngangen til Hægebostad ligger Danefallet. Danefallet ligger i den bratte lia mellom Skoptåsen og Austheia, på grensen mellom Ydestad og Birkeland i Kvås og Gysland i Hægebostad.

Sagnet forteller at dansker var på vei opp dalen for å samle inn skatt. De hadde gått hardt fram og provosert bøndene, blant annet ved å stjele og slakte en gris fra ei kone på Birkeland. Budstikken og sendebud skal derfor ha gått blant bygdene lengre nord i dalen. I Danefallet la bønder fra Kvås, Hægebostad og Eiken seg i bakhold og her ble danskene

overfalt. Noen av dem falt her, men flere av danskene flyktet ut av dalen. De fleste ble stoppet og drept sør for Kvås kirke, men den siste dansken kom helt til Vegge før bøndene fikk tatt ham.

Sagnet, hvis det har ei kjerne av historisk sannhet i seg, regner man med stammer fra dansketiden (1387-1814), muligens i sammenheng med de turbulente forholdene etter reformasjonen i 1537. Stedsnavn bygger også opp under at det ligger historiske hendelser til grunn for sagnet. For eksempel har vi selve plassen Danefallet, men også Fleskkleiva, der hvor danskene spiste grisen. Ca. én kilometer sør for Kvås kirke står en stein som blir kalt for “Sigarshella” hvor en skal ha hugget inn merker for hver drepte danske, totalt 14 hogg. På Vemestad, lenger sør i dalen, er ei søkke kalt for “Futegrava”. Og helt nede ved Vegge stod det også en stein som ble kalt Hobmannshatten (Hoffmannshatten), der hvor den siste dansken ble drept ifølge sagnet.

Ærnessteinen er et fint sted å søke ly.

Ærneset – Gysland

Ærneset på Gysland er en av de kjente steinalderlokasjonene i Hægebostad. Her er det funnet flintøks, rester av flint og brente bein vest for den store steinen.

Flintøksa - som er tynnbladet - var et vanlig redskap på slutten av steinalderen og dateres til 2400 – 1800 f. vt.

Funnmaterialet tyder på at steinalderfolk har hatt tilholdssted under den store steinblokka, Ærnessteinen. Steinen ser ut til

å være frostsprengt fjell fra Austheia. Gyslandsfossen som ligger like ved skaper et naturlig skille i landskapet, og ved Ærneset renner elva Lygna rolig forbi. Plassen har dermed vært god, med et tilfluktssted under steinen og nær tilgang til elva og fiske.

I Hægebostad kan du finne flere steinalderlokasjoner, blant annet ved Lauen, Kollemo, Sundsvatnet og Eiken nord i kommunen.

**Visste du at ...
fra 2021 kan laksen vandre til Ærneset – og enda lengre
– etter at steinhindringer ble sprengt i Gysfossen?**

Grav V er ikke synlig i dag. Matjord fra gravhaugen ble spredt ut over jordet fram til 1930-tallet.

Gravhauger og Snartemofunnene

– Snartemo

På Snartemo kan det argumenteres for to adskilte jernalder-bosetninger, Øvre Snartemo og Nedre Snartemo. På begge gårdene var det gravfelt. På Øvre Snartemo lå de mer kjente gravene som bl.a. inneholdt Snartemosverdet. På Nedre Snartemo finnes et større gravfelt som strekker seg fra Snartemobekken og bort til Koddehammeren.

Basert på plassnavn, funn, skjøter og muntlige opplysninger fra gamle folk, vet vi at det har vært minst 13 gravhauger på Snartemosletta. Kun fem av disse vet vi med sikkerhet at har blitt åpnet. Av de gravene som har blitt åpnet er der noen med sparsomme funn, mens andre inneholdt blant de rikeste funn som er gjort i Norge.

I folkevandringstiden (375-550 e.vt.) var Snartemo maktsentrumet til en eller flere mektige ætter. Det viser de rike gravene som ble åpnet mellom 1847 og 1933. Mest kjent av disse er grav II og grav V.

Grav II ble avdekket under vegarbeid i 1878. Grava inneholdt rester etter en stormann fra begynnelsen av 500-tallet. Han ble gravlagt i ei flott drakt med flere hektespenner prydet med knapper av gull samt brikkevevde bånd. I tillegg fant man rester etter keramikk, bronsekjeler, betalingsring av gull, piler, flere spyd, skjold, glassbeger og et sverd med gullbeslag prydet med dyreornamentikk. Han som ble gravlagt her bærer alle tegn på å ha vært en typisk sørvestlandsk krigerhøvding fra denne tiden. Han ble gravlagt i en kammergrav gravd ned i morenejorden. Et lag av trekull

Moderne rekonstruksjon av sverdet fra grav II.

dekket bunnen av graven og oppå der ble det lagt ei seng av flettet bjørkenever. På denne senga lå en bjørnefell og oppå denne lå alle gjenstandene. Gravkammeret har så blitt dekket av store steinheller og over dette ble den store gravhaugen bygget. Mindre enn 50 meter sør for denne haugen stod en helt lik gravhaug, bygget etter samme prinsipp.

Grav V ble funnet høsten 1933 av Richard og Olav Kjellingland da de var i ferd med å pløye ny åkerjord. Det berømte Snartemosverdet er en del av dette funnet. En stor steinhelle hadde et hulrom under seg. Dette var ei stasgrav fra tidlig på 500-tallet med et prydet ringsverd som senere ble kjent som Snartemosverdet. Hele funnet inkluderte i tillegg til sverdet et komplett våpensett, et sølvbeslått glassbeger, en bronsekjele, en gullring, ei skålvækt av bronse, tre vektlodd av bly, sjeldne mønstrete tekstiler og bjørneklør. Funnet vakte internasjonal oppsikt i samtiden og er omtalt som «det vakreste folkevandringstids-gravfunn der til denne dag er gravet frem av norsk jord».

Gravhaugene er ikke synlige i dag, men en minnestein er satt opp der hvor grav V lå. Langs riksvegen mot vest står Hægebostad bautapark. Her står en stor kopi av ringsverdet fra grav V. Snartemosverdet er en del av Hægebostad kommunes våpenskjold sammen med Eikensverdet.

Graver og skatter hører også nøye sammen i folkekulturen og det er sagn om bortjemte skatter på Snartemo.

”Det øvste gardsbruket på Snartemo låg i ”Øvregarden” og heitte ”Der oppe”. Då ein mann frå Snartemo låg for døden, ville han fortelje om ein skatt som han visste var gøymt på Snartemo. Han var imidlertid svært sjuk og greidde ikkje å fortelje tydeleg nok kor sølvet låg. Han sa: ”Det ligg der oppe, der inne og der innunder. Der ligg sølv til å stase 10 bruder.” ”Der oppe var på den øvste garden, men ”Der inne” og ”Der innunder”, det var verre å finne ut av. Ein av dåtida sine

Den avdøde ble begravd oppå en bjørnefell med forseggjorte tekstiler og annet gravgods.

fattige menneske budde i bryggerhuset på garden som blei kalt ”Der oppe”. Han leitte etter sølvskatten i mange år. Men noe rikare ble han ikkje av det arbeidet, for han fant aldri nokon skatt. Den ligg framleis godt gøymt”. - Etter Anna Øydne Neset.

Visste
du at ...
navnet
Snartemo
(gmn.
★Snartamór)
betyr “mo
som er
ryddet med
brenning”?

*I Bautaparken står en stor
kopi av sverdet fra grav V.
Sverdet ble utformet av
kunstneren Dag Telhaug.*

Hægebostad kirke med gravhauger

– Hægebostad

Man vet ikke hvor lenge gården Hægebostad har hatt kirke, men gården har nok lenge vært et religiøs sentrum i dalen. Inne på kirkegården står det eldgamle bautasteiner som vitner om stedets hellige betydning allerede i jernalderen.

Det er nevnt ei kirke i 1425, men den første kirka som vi med sikkerhet vet at stod på Hægebostad ble oppført i 1629. Det er bevart et offerskrin fra 1604 og et røkelseskar fra høymiddelalderen som sannsynligvis stammer fra ei eldre kirke på stedet.

Det finns et sagn om hvordan kirken havnet på gården Hægebostad: «Ein mann som heitte Rasmund fekk med krangel tilvendt seg 4 huder jord som nå er prestegard. I reformasjonshundreåra ville folk i bygda bygge kyrkje. Bøndene samla seg og gjorde bøn og la ned ein kross med Gullringsteinen på Oldesmonen. Dette meinte dei var midtpunkt mellom Valefjell, Stranden, Naglestad og Espeland. Dersom Gud ville ha kyrkja på ein annan stad, så bad dei han flytta det dertil.

Ein (som tok seg sjølv til rettes) flytta krossen om natta til ein bjørkelund der kyrkja nå står. Folk leita etter krossen kor han

Hægebostad kirke, oppført 1844.

var blitt av, og dei fann han då i lunden, og dei trudde nå det var Guds vilje at kyrkja skulle stå der, og jorda ikring høyra kyrkja til. Rasmund fekk såleis ikkje noko for dei 4 huder som han hadde tilvendt seg då det vart utlagt til prestegard. Så hengde han seg.»

Et annet sagn forteller slik: «Kyrkja skulle ha blitt bygd på Oldesmonen, der heile tømmeret var tilkøyrd, men ei mørk natt blei det flytta til Hægebostad der kyrkja nå står. Men ingen hadde sett noko, og difor trudde folk at Gud ville det slik, og ingen våga seia noko imot dette.»

Nåværende Hægebostad kirke ble oppført i 1844 etter tegninger av sogneprest N. C. Hald. Hægebostad kirke er ei tømra langkirke med 450 plasser, orientert øst-vest, med tårnet i vest. Sideutbyggene gjør at skipet får en åttekantet form. Kostnaden var 300 spesidaler. Det var 12 lokale tømmermenn fra Hægebostad som bygde kirka, med Torje Birkeland som sjef. Ola Mathison Lauen bygde de blanke innvendige navene, noe som var krevende og svært vanskelig å hogge til.

500 meter nord for kirka, mellom riksveien og elva, kan en se ei gruppe gravhauger og røyser. Det er funnet ei øks fra vikingtid på området. På den lange og flate haugen, Krosshaugen, skal det ha stått et kors. På Krosshaugen samlet folk seg i gamle dager til høytider. Det var nemlig vanlig å først bli velsignet på Krosshaugen før en skulle bli viet i kirka.

Et gammelt lokalt ordtak sier derfor om ei glup gifteferdig jente: ”Denne kan dei gå med både til kross og kyrkje”. Den første haugen like nord for kirkegårdsmurene er ikke en gravhaug, men den har blitt laget i senere tid som en lysthaug, hvor prestefamilien hygget seg på fine sommerdager.

Det er også verdtt å nevne at det på Gybergsmonen er et vernet område som det sies at skal være rester etter en gravplass. Folkeminnet vil ha det til at denne gravplassen er massegraver fra Svartedauden. Det er derimot uvisst om det noen gang har stått ei kirke her.

Bautastein som står inne på kirkegården.

Offentlig badeplass ved Hægebostad kirke.

Gullringsteinen og annet gull

– Gyberg

Vest for riksvegen på Gyberg står en liten stein kalt Gullringsteinen. Denne ble ifølge sagnet brukt som merkestein ved kappriding. En gullring ble lagt på Gullringsteinen og den rytteren som kom først fram vant gullringen. Den ene rytteren skulle ri fra Hamran og den andre fra toppen av Ørnebakken:

«Rideveien fra Hamran var slak og grei, og derfor skulle avstanden være lengre der enn fra Ørnebakken, hvor det var bratt og stygt å ride. Fra Hamrebakken skulle avstanden være $\frac{2}{3}$ lengde og fra Ørnebakken $\frac{1}{3}$. En gang gikk det galt under en slik kappriding. Han som rei ned fra Ørnebakken datt av hesten og brakk nakken.»

Gullringsteinen står ikke på sitt originale sted. Den står nå ved innkjørselen til bnr. 28. De gamle har fortalt at i eldre tider stod steinen lengre sør, på den andre sida av veien tett ved den gamle dalevegen.

På toppen av Ørnebakken er det også en vannkilde i ei jettegryte. Denne er kjent som «st. Olavs Kjella» eller «Trollgryta». De gamle sier og at Ørnebakken hviler på gullstolper. I tillegg blir det fortalt at det skal være gravd ned en kjele med gullpenger en plass på Oldesmonen. Det blir sagt at kjelen lå sju ulvesprang og fem fot fra bautasteinene som ligger lengre oppe langs hovedveien. Denne kjelen skal ikke ligge så dypt, det sies at sola skinner på tuten.

*Gullringsteinen som var merkestein ved kappriding.
Vinneren fikk beholde ringen!*

Bautasteinene

– Gyberg

Til alle tider har mennesker hatt behov for å reise minnesmerker over viktige hendelser. I Norge har det vært vanlig, i alle fall siden jernalderen, å reise bautaer. Noen med innskrifter, andre uten.

Disse kunne markere graver og andre viktige steder eller hendelser. Ofte er slike minnesmerker så gamle at ingen kan huske helt sikkert hvorfor de ble reist. Derimot kan en finne sagn som er knyttet til slike bautasteiner. Midt mellom de gamle maktsentrene i Hægebostad, Snartemo og Tingvatn, er det reist tre slike bautasteiner på Oldesmonen, også kalt Langmoen. Til disse er det knyttet et sagn, kanskje et fjernt minne om en urgammel strid.

I følge dette sagnet var det bare tre gårder i hele Hægebostad: Naglestad, Fåland og Espeland (alternativt var det Naglestad, Fåland og Urestad.) Naglestadmannen eide alt på elvas østside, mens Espelandsmannen og Fålandsmannen eide alt på elvas vestsider. Det oppstod uenighet mellom Naglestadmannen og de to andre, og de møttes derfor til strid på Oldesmonen. Der ble Espelandsmannen drept, han fikk hodet hugget av. Naglestadmannen fikk banesår i skuldra, mens Fålandsmannen gikk seirende ut av striden. Også han døde senere av skadene hjemme på Fåland. På gården Fåland er det den dag i dag en gravhaug som han skal ha blitt hauglagt i.

De står ikke på sin originale plass, men ble flyttet av tyskerne under krigen. De tre bautasteinene blir sagt å representere

«Fålandsmannen».

«Espelandsmannen».

de tre slåsskjempene. «Espelandsmannen» har dermed en rund stein ved bautaens «føtter» for å symbolisere det avkappa hodet. «Naglestadmannen» har mistet ei «skulder», og representerer banesåret. «Fålandsmannen» står hel et stykke nord fra de to andre, og denne steinen ble ifølge sagnet hentet ned fra Fåland.

Om disse bautasteinene faktisk ble reist til minne om striden mellom slåsskjempene fra Naglestad, Espeland og Fåland, og om sagnet inneholdt ei kjerne av sannhet, vil vi aldri få vite. Det vi kan slå fast er at noen en gang tok seg bry til å reise disse

«Naglestadsmannen».

bautaene, og at menneskene i Hægebostad tok seg bryet med å huske sagnet samt fortelle det videre fra generasjon til generasjon. Som et ekko fra en for lengst glemt tid.

Her på stedet har det også vært sagt: «En skal ikke la sannheten komme i veien for ei god skrøne.»

Tingplassen

– Tingvatn

Fornminnefeltet på Tingvatn, sør for Lygne, er en av de best bevarte tingplassene i landet. Samtidig er det et av de mest verdifulle fornminneområdene i Agder. Det er litt usikkert hvor gamle monumentene er, men de er trolig fra de første århundrene av vår tidsregning.

”Tinget” er det gamle nordiske navnet på forsamlinger av frie kvinner og menn, som i et avgrenset, geografisk område samlet seg og drøftet saker av felles interesse. Dette er en ur-gammel tradisjon som strekker seg langt tilbake i nordisk forhistorie. Vatn var det opprinnelig navnet på gården, men fordi det ble holdt tingsamlinger her, og for å skille gården fra Vatne i Eiken, ble den kjent som Tingvatn. Som navnet sier, «Tinget ved vannet.» Det er totalt fire steinsetninger på den gamle tingplassen: Sjusteinsringen, også kalt Skjelvaspranget, Nisteinsringen, også kalt Dommerringen, Offerringen og ei gate bestående av elleve bautasteiner samt flere gravhauger.

Allerede i folkevandringstiden antar man at det ble holdt ting for å løse uenigheter. For at alle skulle ha kjennskap til loven ble den sagt av lovsigemannen. Lovsigemannen kunne loven utenat. På hvert sommer-ting gjentok han en tredjedel av loven, slik at man i løpet av tre år hadde gjennomgått hele loven. En ser for seg at høvdinger eller lederer for de involverte slektene stod i ring rundt steinsettingen med lovsigemannen i sentrum. På tinget ble saker og tvister lagt frem. Det ble drøftet og argumentert både for og imot. Det hendte at folk prøvde saken sin mot loven. Til slutt falt dommen, og den dømte ble ilagt straff eller bøter. Dersom

det var stor tvil om utfallet kunne det ha stor betydning at mange involverte møtte fram. Ære, skam og moral var viktige elementer i samfunnet, men den gang som nå, veide kanskje makta mest.

Det er knyttet et sagn til Skjelvaspranget som forteller noe om folks holdninger til den gamle tingplassen. Ei ung jente ved navn Skjelva, eller Skjaldvor, ble dømt til døden. Hun ble dømt til døden for å ha født et barn i skjul og deretter drept det. Gårdsfruen hadde nemlig sett hvor barnet lå dødt i en drøm og gårdsherren, den antatte barnefaren, hadde funnet det. Skjelva hevdet derimot at hun var uskyldig. Bygdefolket trodde ikke på henne. Derfor skulle hun regnes som uskyldig

Var det her Skjelva døde?

dersom hun klarte å hoppe fra stein til stein hele ringen til ende. Det er omtrent seks meter mellom hver stein. Broren til Skjelva kom henne til unnsetning og gav henne en lang stav, slik at hun kunne vippe seg mellom steinene. Skjelva klarte alle hoppene så nært som det siste. Da hun hoppet fra den sjette steinen falt hun med hodet mot den syvende steinen og slo seg i hjel. Lenge kunne en se Skjelvas blod på den syvende steinen. Slik slutter sagnet.

Ettersom folketallet økte fram mot vikingtida ble det i stedet for ei forsamling av alle, innført ei representasjonsordning av 12 menn, lagretten, som nå fikk ansvaret, sammen med en lovsigemann, til både å dømme og å gi nye lover.

I vikingtiden eller tidlig middelalder ble tingplassen flyttet nord-vestover til Tinghaugen, hvor det ble reist 12 steiner i en halvsirkel, en for hver lagrettemann, samt ei steinblokk med to innhogde trinn. Denne ble kalt «Talersteinen». I tillegg var det en stein formet som en kubbestol som ble kalt «Dommersteinen». Flere av disse steinene ble flyttet av bonden på Tingvatn rundt 1890, men Tinghaugen, Talarsteinen og Dommersteinen står fremdeles på samme sted.

Bygdetinget ble beholdt som rettslig instans gjennom middelalderen, dansketiden og til moderne tid. Bygdetingsordningen ble først avskaffet av Stortinget i 1927.

Kongshaugen

– Bjærum

Gården Bjærum er blant de eldste i bygda og har trolig vært del av et maktsenter. Den nære beliggenheten gjør det naturlig å se Bjærum i sammenheng med tingplassen.

Bjærum var ifølge tradisjonen hjemmet til kong Bjæring som skal ha gitt plassen navn. Det ligger en stor gravhaug på gården som skal ha vært hans grav. Den ligger på toppen av Kongshaugen, eller Rishaugen som den også blir kalt. I 1776 ble graven åpnet. Den var murt innvendig med gråstein og var 11 alen lang og 1 ½ alen bred (1 alen = 62 cm). Graven hadde et rikt innhold med blant annet et sverd med gullhandtak, to bisseringer, en kobberkjele, et fat av kobber og flere krukker og potter. Foruten de overnevnte gjenstandene var trolig også hesten med i graven, noe som tyder på at en særs mektig person ble gravlagt her. Graven ligger fremdeles åpen.

Med innholdet fra graven gikk det dårlig, alt gikk tapt. Tradisjonen vil ha det til at en embetsmann fikk kjøpt gullhåndtaket fra sverdet og tok det med ut til Farsund. På vei over Kvaviksfjorden ville han vise det fram, og gullet ble beundret av mange om bord. Under en prat må noen ha vært uforsiktig, fordi gullhåndtaket falt over bord og havnet i fjorden.

Ny kunnskap viser derimot at sverdhåndtaket og resten av gravgodset ikke gikk tapt, men kom til kongen i København. Den kongelige historiograf Peter Fredrick Suhm beskriver det

i sin bok “Historie af Danmark” fra 1787. Hva som så hendte med materialet er ukjent. Kanskje ligger det fremdeles en plass i Danmark?

Det er mange andre fornminner på Bjærum. Sør for Kongshaugen ligger tre store gravhauger som blir kalt Varhaugene, og det ligger to gravhauger på Sessvolden i nord-øst. En av disse kalles for Komlehaugen. De gamle sa at de underjordiske fartet mellom Komlehaugen og Kongshaugen om natta. Det er også funnet flatmarksgraver, veianlegg og gamle hustufter. I 1878 fikk oldsaksamlingen innsendt deler av ei korsforma bronsespenne fra folkevandringstiden funnen i ei røys på Bjærum. Høyt over gården er det også rester etter gamle forsvarsverk, ei bygdeborg (se s. 26). Alt dette vitner om gården Bjærum sin sentrale posisjon i gammel tid.

Kongegraven ligger høyt, med utstikt over tingplassen og fjellene rundt.

Steinkorsene ved Eiken kirke

– Eiken øvre

De tre steinkorsene på Eiken kirkegård tilhører en type fornminne som er viktig for å forstå religionsskiftet her i landet. Steinkors av denne typen er stort sett bare bevart på vestlandskysten.

Vi finner samme type kors i England og Irland som stammer fra vikingtid. Steinkorsene vitner om tidlig kontakt med kristendommen. Akkurat som mange av de norske steinkorsene, så er utformingen nokså primitiv. De er ikke lette å datere eller å typebestemme, men det som er sikkert er at de stammer fra den aller tidligste kristningen i dalen. På to av korsene er korsarmen bredest lengst vekk fra korsstammen. Det er et trekk som peker mot vikingtid. En kan trygt si at steinkorsene ved Eiken kirke er eldre enn fra år 1100.

En del steinkors har vært frittstående, mens ved Eiken kirke er alle tre samlet på en plass. To av korsene står på sørvestsiden av kirka mens det tredje korset står et godt stykke vest for kirka. Et av korsene mangler den øverste korsarmen. Etter sagnet skal dette være «Nesepilten» sin grav, han mistet nemlig hodet i en grensetvist. Det finnes ingen tradisjon for at disse skal ha blitt flytta på, så vi må regne med at de alltid har stått på kirkegården. Dette viser at det har vært kirkested i Eiken lenge, kanskje helt tilbake til vikingtiden.

Dette hellige stedet på kirkeodden har vært i bruk lenge. Det er blitt funnet spor helt tilbake til steinalder. I tillegg har det vært både gravhauger og bautasteiner her fra eldre jernalder. Utenfor kirkemuren står en bautastein på en antatt kvinnegrav. I nyere tid ble bautasteinen brukt

Et av steinkorsene ved Eiken kirke.

som en gapestokk og tremerra stod like ved. Begge to var straffeinnretninger.

Vi vet ikke hvor gammel den gamle kirka som stod i Eiken var, men den var godt brukt. I 1814 skrev sognepresten om den gamle Eiken kirke at den “er bestemt at nedkastes, som aldeles forraade, for fra nye at oppbygges efter Tidens Smag”. Den nåværende Eiken kirke ble bygd rundt 1817. Det grovt tilhogde tømmeret i kirka viser hvor harde nødsårene etter Napoleonskrigene må ha vært, likevel står kirken stødig.

Offentlig badeplass ved Eiken Kirke.

Visste
du at ...
du kan
padle fra
kirke til
kirke?

Eiken kirke, oppført rundt 1817.

Boningshaugens størrelse har pirret folks nysgjerrighet lenge, noe krateret i toppen viser tydelige spor etter.

Boningshaugen – Bryggeså

På gården Bryggeså ligger Boningshaugen. Den er 126 m i omkrets, 30 m i tverrmål og 4 m høy. Dermed er Boningshaugen en av de største i kommunen. Sagnet sier at Kong Bryge er gravlagt her.

Sør og vest for haugen ligger det i tillegg 13 mindre gravhauger. Uheldigvis er noen av dem delvis rast ut i elva eller ødelagt på annet vis. Det er ikke registrert funn fra dette gravfeltet, men det kan tyde på at graving har vært forsøkt.

Som med så mange storhauger er det knyttet sagn til Boningshaugen. Sagnet sier at en småkonge var gravlagt i haugen. I den samme haugen skulle der også ligge en skatt i form av en kobberkjele full med sølvpenger. At haugen er utgravd synes tydelig, og det går en fortelling om dette.

Visste du at ... du kan finne kulturminner også under vann?

En dag bestemte noen folk på Bryggeså seg for å grave ut denne kjelen. De måtte ikke snakke mens de holdt på med arbeidet, ellers ville de ikke finne skatten. Etter ei lang stund, ble det så urolig omkring dem.

De så mye rart, blant annet en mann som kom ridende bakvendt på en stor svart hest ut av haugen. Seletøyet skinte som om det var av gull. Hesten red hjem mot Bryggeså. Etterpå kom ei kjerring akende på ei fjøl, samtidig som hun gapte og skrek: «Jeg skal snart ta deg igjen! Jeg skal snart ta deg igjen!» Dette var underjordsfolket som hørte til i haugen

og som ville verge den mot inntrengere. Om de bare kunne få folkene som gravde til å snakke, så kunne de ikke ta kjelen.

Idet graverne så kobberkjelen, lot underjordsfolket dem derfor se et syn. De så husene sine stå i fyr og flammer. Med det samme ropte de “Husene våre brenner!” Det skulle de ikke ha gjort, for med det samme løftet kjelen seg opp i lufta og fór som på vinger opp til fjellet Mosaropsa under Eikåsen. Det at husene deres brant, var bare et synsbedrag som skulle få dem til å snakke, og «ilden» sluknet med det samme. Og har ikke noen fått tak i kjelen, så ligger den der fremdeles den dag i dag.

*Et gammelt stabbur står fremdeles
der hvor klyngetunet en gang stod.*

Visste du at . . .
villrein som var en viktig ressurs i
jernalder, fremdeles finnes i de lokale
fjellområdene som stiger mot nord?

Kirkemurer og branngraver

– Åvesland

Åvesland er en av de eldre gårdene nord i kommunen. Fra gammelt av stod husene på Åvesland samlet i et klyngetun oppe i høyden på bnr. 8. Nord for dette klyngetunet ligger ei eng og midt på denne enga står en haug kalt Kyrkjehaugen. Etter tradisjon stod ei kirke på Kyrkjehaugen, og rester av murene er fremdeles synlige. Tidligere var det rester etter en fullstendig kvadratisk mur, men to av sidene ble fjernet rundt 1945.

Tradisjonen vil også ha det til at «Gudehovet» stod på Kyrkjehaugen, hvor ofringer og seremonier til de norrøne gudene foregikk. Ofte var slike kultplasser tilknyttet en storgård. Ved innføringen av kristendommen på 1000-talet ble mange ganger slike plasser, hvor hovet stod, brukt til bygging av kirker. Dette var for å ikke gripe for mye inn i tradisjonen.

På jorden nord for Kyrkjehaugen kom det branngraver til syne under graving i 1924. Et av de oppmurte gravkamrene målte 56x24 cm. Det var ikke dekket av noen gravhaug, men det ble funnet aske, brente bein og rester etter ei krukke. Det skal være flere slike gravkamre i området. Kremering av den avdøde finner vi i flere perioder gjennom historien. I eldre jernalder var det ulike skikker og en av disse var at kroppen ble brent for deretter å sette restene i en urne.

Gravgaver ble som regel brent sammen med kroppen, men de ble også enkelte ganger lagt ned i grava etter kremeringen. I førkristen tid trodde man på et liv i grava. Man var ikke død

Er disse murene rester etter kirka på Kyrkjehaugen?

før alt kjøtt hadde råtnet vekk fra beinet, og tradisjonen med å brenne liket var for å gjøre reisen til dødsriket kortere.

Om det har stått et «Gudehov» eller ei kirke på Kyrkjehaugen vet vi ikke med sikkerhet, men området har åpenbart hatt en hellig betydning lenge. Ofte ble gamle hellige steder tilknyttet overnaturlige krefter i ettertiden. Etter sagnet skal ei heks ha blitt brent på Kyrkjehaugen. Under brenninga kom det flyvende et sølvskrin gjennom lufta og det falt ned i heia nord for plassen. Sølvskrinet har ikke blitt funnet, men kanskje understreker denne fortellingen stedets viktighet i gammel tid.

Bygdeborger i Hægebostad

I jernalderen var bygdeborgene forsvarsverket. De tjente både som utkikspunkt og som tilfluktssted. Over hele Skandinavia finner man rester etter slike forsvarsanlegg fra perioden. Bygdeborger ble som oftest lagt på naturlige høyder med få veier opp, noe som gjorde dem lette å forsvare bare med noen få murer.

I Norge kan stedsnavn som inneholder «-slott» eller «-borg» indikere at fjelltopper i tidligere tider har vært bygdeborger. Hægebostad har fem registrerte bygdeborger der tre av dem er kjent som «Borgåsen».

Bygdeborger i Norge kan deles i to grove kategorier:

1. Sentrale bygdeborger: De ligger gjerne tett ved det man antar at var maktsentrene i gammel tid. Ofte var de siste skanse i forsvaret og lå midt i bygdene, med god utsikt utover dalbunnen.
2. Perifere bygdeborger: De ligger gjerne i utkantstrøk, lengre fra de gamle storgårdene. De er gjerne i utmarka og oppe på heier. Disse bygdeborgene lå som oftest langs gamle ferdselsårer og man kan anta at de verna inngangen til et område. Som oftest er disse også knyttet opp mot mindre gårder og kan tenkes å ha fungert som et første ledd i forsvaret.

Borgåsen, Jåddan

Den sørligste bygdeborga i Hægebostad ligger ved gården Jåddan. Toppen av åsen bærer i dag ingen tegn etter menneskelig aktivitet, verken i form av steinmurer eller annet. Åsens navn, tradisjon og plassering taler likevel for at dette var ei bygdeborg. Åsen ligger strategisk til, midt i dalen med god utsikt både mot sør og nord. På vestsida

renner Lygna, noe som gir ekstra vern. Åsen er bratt og man kan bare komme seg opp på den ved å gå fra øst og opp fra vest. Dermed er dette et utkikspunkt og en flaskehals midt i dalen, noe som gjør det til et ideelt, naturlig forsvarsverk. Det er også ei naturlig vannkilde på toppen som aldri blir tørr, selv midt på sommeren. Plasseringen bør sees i sammenheng med de rike gravfunnene på Snartemosletta, en god kilometer nordover.

Borgåsene, Tingvatn og Bjærum

Høyt over tingplassen på Tingvatn og gården Bjærum ligger bygdeborgen Borgåsen. Åsen er stupbratt på vest-, sør- og østsiden, men fra nord er det slakere. Her finner man også rester etter murene som forsvarte den eneste ruta opp. Borgåsen ligger høyt og gir god utsikt over gården Bjærum. Man kan skimte tingplassen i dalbunnen mot vest. I tillegg er det god utsikt over store deler av dalen.

Den sentrale plasseringen i forhold til de rike funnene i området, samt gamle veifar som gikk på tvers av dalene, gjorde åsen til en strategisk viktig plass. Den har også utsikt til ei tvilling-bygdeborg, Tingvass-Borgåsen. Denne Borgåsen har også en sentral plassering, ikke minst som forsvar i sør-enden av den store innsjøen Lygne. I tillegg ligger toppen i perfekt øyesyn til Borgåsen på Bjærum. Trolig var det mulig å kommunisere mellom disse to borgene. Alt dette gjorde toppen strategisk viktig. Som med Borgåsen på Jåddan er det bare navnet, tradisjonen og plasseringen som indikerer at Borgåsen var en bygdeborg. Dette var et sted i dalen med god utsikt mot sør og nord, for på veien opp mot bygdeborgen er en stein kalt “Kyrkjesteinen”. Fra denne kan man se spiret på kirkene i Hægebostad og i Eiken.

Borgåsen på Bjærum sett fra sør.

Heidningemuren, Eikeland

Rett nord for riksvei 4184, ved kommunegrensa til Kvinesdal, ligger rester etter bygdeborga Heidningemuren. Heidningemuren ligger på en fjellrygg mellom innsjøene Årli-Sandvatn, Eidretjødn og Øygardslona. Sørøst og nordvest er fjellknuten bratt og glattskura. Nordvest er skråninga slak. Heidningemuren er omgitt av to murer. En i sørvest og en i nordøst, hvor man antar at porten har vært. Det indre borgområdet er slakt noen plasser, men også ujevnt. Heidningemuren er ei klassisk «utmarksborg» lagt tett opptil den gamle ferdselsåren over Kvinesheia for å kunne fungere som første skanse i forsvaret. Nede på gården Moi i Kvinesdal er det også registrert to bygdeborger. De er forsvarsverk som Heidningemuren trolig har blitt reist som motsvar til.

Borgarsknuten, Vatne

I nordenden av Lygne, høyt over dalbunnen og gården Vatne i Eiken, ligger restene etter bygdeborga Borgarsknuten. Bygdeborga ligger på en topp oppe på heia mellom Gangvordalen og heiegården Øygarden. Borgarsknuten er stupbratt fra alle kanter, men den er noe slakere fra nord. Fra toppen er det god utsikt ned mot bygda Eiken, Lygne og ut over Gangvordalen. Sørvest for Borgarsknuten gikk trolig ei gammel ferdselsåre gjennom Gangvordalen, mot heiegårdene og Kvinesdal. Sannsynligvis har Borgarsknuten blitt bygd for å kunne overvåke og forsvare dette veifaret ned til Eiken. Borgarsknuten bærer i dag ingen tegn etter menneskelig aktivitet, men navnet, tradisjonen og plasseringa tyder på at det var en strategisk topp som ble brukt som forsvarsverk i gammel tid.

LITTERATURLISTE

Steinkorsa på Eiken kyrkjegard,
Frans Arne Stylegard.

Tingvatn,
Frans Arne Stylegard.

Snartemo funnene i nytt lys 2003,
Rolfen og Stylegard (red)

Dal og døl 1995,
Samuel Gysland.

Grava som gøymde gullsverdet 2002,
Samuel Gysland.

Hægebostad, ei bygdebok 1975,
Ånen Lauen.

Gamle minnsemerker i Hægebostad 1982,
Anna Øydne Neset.

Årsskrift for Eiken sogelag 2003,
Frans Arne Stylegard.

Årsskrift for Eiken sogelag 1986
Fornminne i Hægebostad kommune 1992,
Björg Skjoldal.

Gards- og ættesoge for Eiken 2008,
Eiken sogelag

Her finner du oss:

Tingvatn fornminnepark
Lygnaveien 1221, 4595 Tingvatn
vestagdermuseet.no/tingvatn
epost: tingvatn@vestagdermuseet.no
facebook.com/fornminneparken
Instagram: @fornminneparken

Åpningstider: vestagdermuseet.no/tingvatn

**Museet består av utstillinger, kafé,
museumsbutikk og turistinformasjon.**

VESTAGDERMUSEET

VI FORTELLER DIN HISTORIE